

Kriminalitet

Knut Sveri

När man talar om kriminalitet rör man sig med en fråga som i hög grad är politisk. Det ligger politiska värderingar och beslut bakom vilka handlingar som bedöms som brottsliga och bakom vårt sätt att behandla människor som begår handlingar som anses som kriminella, sade Knut Sveri i sin inledning. Han tog i sitt anförande upp vår inställning till olika typer av brott och hur brottsligheten har förändrats i och med samhällets utveckling.

Han visade också på att en övervägande del av de som blir fast för brott varje år är tonåringar i 14–15-årsåldern. Ungdomar som genomgår en kort brottsintensiv period för att sedan överge verksamheten. Hans förklaring till detta är att dagens ungdomar har fråntagits varje form av självständighet och ansvar, som de hade i det förindustriella samhället. Tonåringarnas brottsaktivitet kan ses som en omedveten protest mot detta, menar han.

Knut Sveri är professor i allmän kriminologi vid Stockholms universitet.

Det vi diskuterar här idag rör sig i hög grad om politik. Inte minst när vi kommer in på ämnet kriminalitet torde detta stå klart. I det kriminalpolitiska beslutsfattandet ligger ju att kriminalisera handlingar. Att med hot om straff tvinga människor att följa ett visst beteende. Ska vi genomföra en reform sker det oftast i form av en lag. Till denna lag häktas alltid någon typ av straffbestämmelser. På senare år har det fordrats fler beslut i lag än tidigare. Därmed har vi fått allt fler straffbestämmelser. Numera tycks de flesta av våra beteenden vara kriminaliserade. Det är detta vi kallar för överkriminalisering.

Straffet syftar till positiva beteenden, men har

negativa konsekvenser. En viktig fråga för politikererna borde vara att finna andra styrningsmekanismer än dessa med negativ karaktär.

Begreppet kriminalpolitik

Vanligtvis brukar vi med kriminalpolitik uteslutande referera till den repressiva delen: Vad gör vi med dem vi sätter i fängelse?

Begreppet kriminalpolitik är dock mycket mer omfattande.

För det första måste man bestämma sig för *vilka handlingar och beteenden som ska vara straffbelagda*. Här rör det sig om ett rent politiskt ställningstagande. Det måste ske på grundval av politiska/ideologiska ståndpunkter.

När dessa beslut fattats uppkommer frågan: Hur ska vi förhindra att människor kommer i den situationen att de förövar dessa handlingar? Det kallar vi *prevention*.

Det finns olika typer av prevention. Genom teknisk prevention kan man tex hindra bilar att köra över en viss hastighet. Hur polisen ska utnyttjas i förebyggande syfte är en annan fråga. Den tredje och viktigaste metoden är samvetsfunktionen, dvs att vi inte vill överträda en bestämmelse, därför att det bjuder mot vårt samvete. Där kommer den viktiga frågan om hur vi ska få till stånd en norminternalisering in. Då kommer vi in på frågor som skolpolitik och föräldrars förhållande till sina barn.

Det tredje man måste besluta om är *hur vi ska förfara med dem vi tar fast för brott*. Det är detta

.....

Straffet syftar till positiva beteenden, men har negativa konsekvenser.

.....

.....
När det gäller miljöbrotten är det inte straffet utan det preventiva arbetet som är det väsentligaste.
.....

som traditionellt kallas för kriminalpolitik. Ska de sättas i fängelse? Varför sätter vi dem i fängelse? Vad ska vi göra med dem när de sitter i fängelse? Ska vi i stället ge dem böter? Eller ska vi hitta på något annat som är otäckt och otrevligt. Syftet är ju att det ska vara otrevligt. Definitionen på straff är att det är ett lidande som vi påför människor i det medvetna syftet att det ska kännas som ett lidande eller obehag.

Det fjärde man måste besluta om är det jag kallar *reparation*. Brottslighet berör ju människor på olika sätt. Om vi tar exempelvis ett lägenhetsinbrott är det då rimligt att den som blir bestulen – offret – ska bära skadan? Man kan fråga sig: Bör inte skadorna i jämlikhetens och fördelningens intresse fördelas på fler människor. Detta leder till tankar om att man kanske skulle socialisera försäkringsbolagen när det gäller hemförsäkringar och dylikt. Även här är det alltså i hög grad fråga om politiska ställningstaganden.

Det sista vi måste besluta om är hur den *administration* som ska verkställa de angivna besluten ska se ut. Hur stor ska den vara? Vilka befogenheter ska den ha? Vilka befogenheter bör exempelvis ges åt polisen? Det blir en balansgång mellan önskan att få en maximal effektivitet och kravet på att enskilda människors integritet inte ska skadas.

Moderna brott

En typ av brott brukar vi kalla "moderna brott". Trafikbrotten är ett exempel. Ett annat är miljöbrotten. Det är inte så länge sedan vi upptäckte att om vi inte är försiktiga med miljön kan det inte bo människor i Europa om tre–fyra generationer.

När det gäller miljöbrotten är det inte straffet, utan det preventiva arbetet, som är det väsentligaste. Men i det fall någon medvetet bryter mot vissa miljöbestämmelser vill vi ändå kunna markera genom att utmätta straff.

Arbetsmiljön är ett annat område där det nästan

dagligen dyker upp problem. Industrin producerar och tar i bruk nya ämnen – tex kemiska lösningsmedel – som kan medföra risker för arbetare och konsumenter om de inte är testade. Även här har man funnit att man vill markera genom att straffbelägga överträdelser mot reglerna.

Frågan om skatten är i högsta grad politisk. Förr tog staten visserligen in skatter, men de användes inte på samma politiskt medvetna sätt som idag. Numera används skatterna för ett bestämt politiskt syfte. Alla politiska partier är i grunden överens om att det ska ske en fördelning från de rika till de mindre rika.

Problemen med skattebrotten är att de i hög grad är en moralisk fråga. Man vill inte gärna se det så, men när man inte betalar sin skatt skor man sig på andras bekostnad.

I ett demokratiskt samhälle finns det bara ett sätt att gå till väga om man vill ändra skattesystemet. Det är att bilda ett eget parti och gå till val på frågan om ett nytt skattesystem. Att utifrån rent egoistiska motiv fuska med sin skatt betyder att man bryter mot själva den demokratiska grundprincipen.

Traditionella brott

Om vi tittar på vad man vanligtvis tänker på då man talar om brott – "egentlig brottslighet" – räknas inte de typer jag hittills nämnt med. Nej, till brottslighet räknas då stöld, bedrägeri och försäkringring, skadegörelse. Andra brott som räknas är misshandel och hot, sexbrott och mord och dråp.

Detta är kärnan i de traditionella brotten. De är traditionella på så sätt att de inte endast är grunden för vår brottsbalk från 1965, men även låg till grund för 1864 års lag, för 1734 års lag och för de gamla landskapslagarna. Det man i det gamla agrarsamhället ansåg väsentligt att bestraffa är alltså fortfarande kärnan i vår brottsbalk.

Den stora frågan för de politiker som vill börja syssla seriöst med de här sakerna är följande: För

.....
Problemen med skattebrotten är att de i hög grad är en moralisk fråga.
.....

Det faktum att någon stal en fattig lantbrukares ko eller tog ifrån någon hans skor kunde medföra en tragedi.

håller det sig verkligen så att de handlingar som ansågs mest skadliga i det gamla agrarsamhället även är de farligaste i ett högindustrialiserat välfärdssamhälle?

Jag är inte så säker på det. Om man ser till skadeverkningarna är många av de "moderna brotten" lika viktiga eller viktigare.

Jag ska illustrera detta genom att ta upp stöldbrottet.

Stöld är fult. Det är vi alla överens om och det jag ska säga här betyder inte att jag vill avkriminalisera den. Men det finns ändå anledning att fundera lite över följande:

Stöld var i det gamla agrarsamhället ett mycket farligt brott. I all enkelhet därför att folk genomsnittligt ägde så lite att om något togs ifrån dem hade de svårt att klara sig. Vi kan läsa beskrivningar av hur man hade det i de fattigaste hemmen så sent som på 20-talet. Det faktum att någon stal en fattig lantbrukares ko eller tog ifrån någon hans skor kunde medföra en tragedi. Stölden var ekonomiskt farlig.

Idag är denna ekonomiska sida av stölden borta. Den innebär inte någon ekonomisk katastrof för någon. De flesta av oss har en hemförsäkring. Ingen lider längre nöd på grund av stöld. Den ekonomiska sidan kan vi klara upp. Men stölderna kan bli bekymmersamma ur *mentalhygienisk* synvinkel. För det första när de förövas med hjälp av våld eller hot om våld. Jag syftar på rån, där våldet eller hotet om våld är själva kärnan i problemet.

En annan typ av stöld som kan bli mentalhygieniskt bekymmersam är stöld eller försök till stöld i våra bostäder. I och med att de flesta av oss idag bor i städer och mer eller mindre pressas samman med andra människor, känner många den omgivande miljön som något hotande. Man åker tunnelbana, ser en massa främmande människor, känner sig kanske ängslig, övergiven. Då är det viktigt att ha någonstans dit man kan dra sig tillbaka och kän-

na sig trygg tillsammans med dem man tycker om. Angrepp på hemmen i form av inbrott och skadegörelse får mentalhygieniskt en mycket negativ inverkan på människor: "Nu kan man inte ens känna sig trygg hemma!"

Det är alltså dels våldssituationen, dels inbrotten i hemmen som jag anser vara viktiga. De övriga stölderna anser jag inte bör högprioriteras. Ur straffvärdessynpunkt är de inte särskilt väsentliga.

Nu är det tyvärr så att de myndigheter som har hand om brottsligheten inte arbetar enligt de tankar jag framfört. Polisen tex vill prioritera utifrån värdet i högre grad än utifrån trygghetsaspekten.

En stor del av *misshandeln* kommer aldrig till vår kännedom. De brotten förövas oftast mellan familjemedlemmar eller mellan personer som känner varandra – supbröder tex.

Det stora problemet med misshandel är att det på senare tid uppstått föreställningar om att man riskerar att bli utsatt för misshandel när man rör sig på offentlig plats. Denna misshandel skulle då komma från främmande personer.

Även detta är ett mentalhygieniskt problem. Speciellt hårt drabbas äldre, som vid det här laget borde vara vettskrämda av allt som skrivs i tidningar om hur farligt det är att gå ut. De är ofta ängsliga och blir lätt skrämda. Resultatet blir att den ensamhet, som vi vet att de gamla ändå är utsatta för, förstärks. De vågar inte lämna sin bostad.

Den subjektiva känslan av att kunna utsättas för våld kan komma var som helst ifrån. När polisen går ut med en kampanj och skickar broschyrer till äldre för att lära dem hur de ska bete sig blir resultatet motsatsen till det önskade. "Nu måste polisen skicka ut det här. Då måste det verkligen vara farligt." Jag har till och med upplevt att när polisen började patrullera två och två sade en del äldre: "Nu vågar inte ens poliserna gå ensamma. Hur ska då jag våga göra det?"

Vi står här inför stora informationsproblem.

Den subjektiva känslan av att kunna utsättas för våld kan komma var som helst ifrån.

Från agrarsamhälle till högindustrialiserat samhälle

"När nöden försvinner, försvinner också stölderna" är en tes som ofta upprepades under förra århundradet. Man ansåg med rätta att nöden var huvudorsaken till att folk begick stöld. När man väl fått en hög och jämn levnadsstandard, när folk hade tillräckligt att äta, bra bostäder osv skulle det inte längre finnas några skäl att stjäla. Det verkar ju vettigt. Men utvecklingen har blivit en annan.

Vi ska titta på vålds- och stöldbrotten och lämna de övriga brotten åt sidan.

Vi utgår från agrarsamhället, går via en övergångsfas till det högindustrialiserade samhället. I agrarsamhället var våldsbrottsligheten hög. Den sjönk under en mellanperiod för att åter visa en tendens till ökning i och med industrialiseringen.

Stöldbrotten ligger lägre på 1800-talet. De varierade något upp och ner. Under övergångsperioden ligger kurvan relativt lugn för att i det högindustrialiserade samhället visa en drastisk ökning.

Någon vettig förklaring till denna utveckling har jag inte. Men den höga våldsbrottsligheten korresponderar väl mot alkoholkonsumtionen. I 1800-talets Sverige ingick alkoholen i den dagliga konsumtionen på ett helt annat sätt än idag. Omkring 1850 låg den genomsnittliga konsumtionen på 40 liter per invånare – den kvardröjande hembränningen oräknad. Idag är konsumtionen nere i åtta liter per invånare. Allt räknat i 100 procent ren alkohol. Även antalet omhändertagna för fylleri korresponderar mot våldskurvans utveckling.

Det finns en annan brottstyp, som måste med om man ska förklara något av vålds- och stöldbrottsligheten på 1800-talet. Det är *ärekränkning*. Ärekränkingsbrottet korresponderar nämligen också till de här två brottstyperna.

Varför slogs man. Jo, man slogs för äran. Ärekränkning ansågs vara ett allvarligt brott som polisanmälades. Lika ofta gjorde man upp det hela med ett slagsmål. Sannolikt var de som polisanmälde saken inte starka nog att göra upp med nävarna.

Vad var det som folk inte kunde bli beskyllda för utan anmälde till polisen som ärekränkande? Jo, det var att någon skylld en annan för att vara tjuv. Det förekommer i 75 procent av de fall vi hittar i Stock-

Att bli beskylld för att vara tjuv var det värsta som kunde hända en.

holm för hundra år sedan. Att bli beskylld för att vara tjuv var det värsta som kunde hända en. Här kan vi skymta skälet till att man hade så låg stöldbrottslighet, trots att man kan säga att det borde ha funnits mycket stöld eftersom så många led nöd. Så kraftig var alltså påverkan från den grundläggande inställningen att stöld var farligt!

Det var i mycket liten utsträckning vanligt folk som förövade stölder. Det gjordes av en liten grupp lösdrivare och folk som inte hade någonstans att ta vägen. Undantagen är de år som var nödår. Då stal också andra för att kunna överleva.

Så långt kan man alltså förklara brottskurvorna. Det som är svårt att förklara är varför så många, som rent objektivt inte lider nöd, som har det mesta för att klara sig, ändå ger sig ut för att stjäla idag.

Vem begår brott?

Tittar vi på vem som stjal idag får vi en kurva med en kraftig topp för 14–15-åringar. De flesta som blir fast för stöld är i den åldern. Den övervägande delen av de ca fem procent av befolkningen som någon gång blir fast för brott varje år är tonåringar. Ungdomar som genomgår en kort brottsintensiv period, för att sedan lämna verksamheten. En liten grupp blir kvar och återkommer gång på gång. Det är den som idag befolkar våra fängelser. Bland dessa hittar vi de som är beroende av narkotika. Den gruppen är inte mycket större än den som drevs av alkohol, men den är mycket mer aktiv. Den som är beroende av narkotika måste stjäla ständigt för att hålla sig igång.

Det som förklarar större delen av det ökande antalet stölder är alltså att vi har fått en ökad brottsaktivitet bland tonåringar. Ändå är statistiken bara toppen på ett isberg. Om vi ser på de självdeklarationsundersökningar som har gjorts, finner vi att varje pojke i tonåren borde komma in i statistiken. Det finns knappast någon som inte har haft något fuffens för sig.

Ser vi på samhällsutvecklingen är detta lätt att förklara. Vi har tagit ifrån tonåringarna varje form av självständighet och ansvar. På 20- och 30-talen bodde fortfarande över hälften av befolkningen på landsbygden. När tonåringarna kom från skolan var de fullt upptagna med sysslor på gården. Det fanns alltid någon syssla för dem, beroende på hur mogna de var. Under 30-talets krisår var stadspojkarna springpojkar efter skolan. Kanske delade de ut tidningar innan skoldagen började. Pengarna de tjänade behövde familjen, därför att pappa var arbetslös. Ungdomarna var nyttiga personer. De behövdes.

Idag är ungdomar inte nyttiga för någonting. De hålls i skolan så länge om möjligt, helst tills de är 18 år. Och innan de ska ut i arbetslivet behövs de inte. Förhållandet mellan arbete och familj har lösts upp. Det finns inga sysslor kvar för ungdomarna.

De som har skapat 50- och 60-talens socialpolitik har sett tillbaka på sin egen barndom och med full rätt sagt sig att "så svårt ska inte våra barn få det. De ska få vara barn så länge som möjligt." Men barnen vill inte vara barn. De vill vara vuxna, betyda något. Hur vi ska balansera detta i ett samhälle som vårt är ett stort problem – i ett samhälle där vi inte har behov av barn i arbete i industrin eller på andra områden. Vi har inte behov av dem, det finns ingen plats för dem. Tonåringarnas övergående brottsaktivitet kan ses som en omedveten protest mot detta.

Å andra sidan har vi den grupp som ständigt återkommer. Den som har haft en annan utveckling än tonårstjuven som slutar med sin brottsaktivitet när han ges en meningsfull plats i samhället. Det är en grupp som de socialvårdande myndigheterna känner mycket väl, som de i allmänhet har känt till sedan de var nyfödda. Det är problemfamiljerna som genererar den här gruppen.

Men barnen vill inte vara barn. De vill vara vuxna, betyda något.

Utvecklingen är vanligtvis följande: ett barn föds i en familj som de sociala myndigheterna redan känner som olämplig att uppfostra ett barn. Det sägs redan då barnet föds. Mor och barn kommer hem från BB. Efter en tid inträffar något i familjen. Barnet placeras i ett barnhem tills förhållandena på nytt har stabiliserats. Då begär mamman att få hem sitt barn. Sedan händer något igen. Så fortsätter det gång på gång. Ungen hänvisas till barnpsykiater, får problem i skolan, visar sämre resultat än han har intelligensmässiga förutsättningar för osv.

Så kommer barnet upp i gängåldern. För första gången hittar det ett ställe där det hör hemma. Får status och någon att visa upp sig för. Barnet vågar begå fler och fler brott eftersom det inte har fått samma norminternalisering som andra. Resultatet blir att sociala myndigheter och åklagare kopplas in. De kan hela bakgrunden och så löper det vidare – ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse.

Vad vi ska göra åt detta vet jag faktiskt inte. Man kan föra fram den mycket extrema tanken att om det här barnet från början fostrats i ett annat hem hade det troligen gått bättre. Kanske det vore en idé att tvångsbortadoptera det här barnet från början.

Det är bara det att jag inte skulle vilja sitta i en nämnd som ska fatta ett sådant beslut. Det är mycket lättare att döma en person till 12 års internering för narkotikabrott än att fatta beslut om att ett barn ska tas bort från sina föräldrar.

Dessutom är det ju så att de familjer som genererar den här gruppen även genererar många som det går väldigt bra för. Vi kan alltså bara lokalisera gruppen blivande brottslingar statistiskt. Det finns betydligt fler som kommer från lika dåliga miljöer som det ändå går bra för. De kanske får andra problem, men de blir inte brottslingar. Det gör att jag är mycket skeptisk till användningen av prognosinstrument. Vi kan göra större skada än nytta genom att prognosticera enskilda individer utifrån statistiska sannolikheter.

Den övervägande delen av de ca fem procent av befolkningen som någon gång blir fast för brott varje år är tonåringar.